

BOHDAN GRUCHMAN

NOWY PARADYGMAT ROZWOJU REGIONALNEGO

I. WSTĘP

Wraz z upadkiem dawnego systemu społeczno-gospodarczego zdezaktualizował się paradygmat rozwoju regionalnego właściwy temu systemowi. Poszukujemy nowego wzorca rozwoju przestrzennego, który by odpowiadał warunkom tworzącej się gospodarki rynkowej¹. W tej gospodarce nie ma wszakże jednego, raz ustalonego paradygmatu. Zmienia się on wraz z przemianami, jakim podlega ta gospodarka w poszczególnych krajach i w skali międzynarodowej.

Ostatnio coraz wyraźniej krystalizuje się wzorzec rozwoju regionalnego oparty na procesach innowacyjnych. W aktualnych warunkach krajów rozwiniętych i postępującej globalizacji gospodarki na świecie, to co w ostatecznej instancji decyduje o rozwoju regionalnym to zdolność poszczególnych regionów do stałego generowania i adaptacji nowych technologii, rozwiązań organizacyjnych i nowej wiedzy. Zdolność ta będzie również rozstrzygała o losach poszczególnych regionów w ramach przyszłej, jednolitej przestrzeni ekonomicznej Europy.

Warto w związku z tym zapoznać się z głównymi przesłankami i cechami nowego paradygmatu rozwoju regionalnego opartego na innowacyjności oraz zastanowić się, jakie są szanse zaistnienia takiego wzorca rozwoju regionalnego w warunkach polskich.

II. UWARUNKOWANIA INNOWACYJNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW

Egzystencja przedsiębiorstw zależy od cykliw życiowych ich produktów i usług, te ostatnie zaś zależą od innowacji produktowych i procesowych, a także często organizacyjnych. Innowacje te zapewniają trwałe podstawy rozwoju przedsiębiorstw, gdy układają się w ciągły proces innowacyjny. Zależy on od wielu czynników wewnętrznych przedsiębiorstwa, w tym przede wszystkim od postaw ludzkich podatnych na stały proces uczenia się i adaptacji do zmieniających się warunków. Innowacyjność przedsiębiorstw zależy oczywiście również od czynników zewnętrznych, tym bardziej im skala przedsiębiorstwa jest niniejsza. Duże przedsiębiorstwa bowiem są zdolne elementy otoczenia przekształcać w wewnętrzne i w ten sposób poddawać je bezpośredniej kontroli, małe muszą warunki otoczenia przyjmować jako dane i do nich dostosowywać swoje działania.

Por. *Zmiany paradygmatu gospodarki przestrzennej*, pod redakcją Ryszarda Domańskiego, KPZK PAN biuletyn, zesz. 155, Warszawa 1991.

Otoczenie przedsiębiorstwa to przede wszystkim jego partnerzy: dostawcy i odbiorcy, giełdy, banki i inne organizacje finansowe, władze administracyjne i instytucje kształceniowe. Nowe spojrzenie na przedsiębiorstwa akcentuje, obok kontaktów w trakcie samego procesu produkcyjnego, powiązania przedsiębiorstw związane z tworzeniem i wdrażaniem innowacji. Te ostatnie uznaje się obecnie za rozstrzygające dla dalszego rozwoju². Powiązania te, jak wykazały szerokie badania prowadzone w różnych krajach przez GREMI przyjmują często postać relacji poza-rynkowych³. Taka forma relacji ma na celu obniżenie kosztów transakcyjnych ponoszonych zwykle w kontaktach rynkowych. Takie kontakty nie-rynkowe nawiązuje się najłatwiej pomiędzy partnerami działającymi blisko siebie — w tej samej miejscowości lub w danym regionie. Wszyscy oni współdziałają w różny sposób w procesie innowacyjnym pojmowanym jako społeczny proces uczenia się (learning proces).

III. CECHY LOKALNYCH SYSTEMÓW INNOWACYJNYCH

Przechodząc od pojedynczego przedsiębiorstwa do zespołu przedsiębiorstw na danym terenie zmieniamy punkt widzenia, zwracając główną uwagę na stopień zwartości tego zespołu w procesach innowacyjnych. Istotny staje się szczególnie kontekst instytucjonalny istniejący w danej jednostce przestrzennej noszący na sobie specyfikę miejscowości lub regionu.

Na danym obszarze działają rozmaite przedsiębiorstwa i instytucje zlokalizowane tam pod wpływem różnych czynników⁴. Efektywność tego zbioru z punktu widzenia generowania i wdrażania innowacji zależy od dwóch głównych cech strukturalnych: primo — od stopnia zróżnicowania gałęziowego i komplementarności działających tu przedsiębiorstw, secundo — od charakteru i określonej dynamiki lokalnego rynku pracy jako czynnika wpływającego na proces uczenia się w skali regionalnej. Obie cechy determinują powstanie i rozwój lokalnych sieci innowacyjnych.

W lokalnych sieciach innowacyjnych dominuje koordynacja działań pomiędzy jednostkami i instytucjami gospodarczymi w oparciu o współzależność horyzontalną respektującą samodzielność i równość partnerów. Taka współzależność stwarza znacznie lepsze możliwości wzajemnego uczenia się od siebie partnerów współpracy od sytuacji, w której dominują zależności hierarchiczne. W rezultacie horyzontalnego typu współdziałania proces tworzenia i wdrażania innowacji staje się procesem powszechniejszym i bardziej stabilnym opartym na zbiorowym interesie społeczności lokalnej i regionalnej.

Dla lokalnych sieci innowacyjnych niezmiernie istotną sprawą jest stałe pobudzanie do innowacyjności oraz utrzymywanie motywacji do działania w tym kierunku w jak najdłuższym horyzoncie czasowym. Pobudzanie to doko-

² J. L. Gaffard, *Economie industrielle et de l'innovation*, Daioz, Paris 1990.

³ Por. *High Technology Industry and Innovative Environments: The European Experience*, red. Philippe Aydalot i David Keeble, GREMT, Routledge London and New York, 1988. GREMI: Groupe de Recherche Européen sur les Milieux Innovateurs).

⁴ Mówią o nich klasyczne i neoklasyczne teorie lokalizacji. Z naszego punktu widzenia warto szczególnie odwołać się tu do A. Marshalla, który już bardzo wcześnie opisał rejony przemysłowe powstałe z przyczyn fizycznych, instytucjonalnych i na skutek różnych korzyści pośrednich; A. Marshall, *Principles of Economics*, Macmillan. London 1920.

nuje się w sposób bezpośredni w kontaktach jednostek gospodarczych pomiędzy sobą oraz w sposób pośredni głównie za sprawą lokalnych władz publicznych danej miejscowości lub regionu. Oddziaływanie tych ostatnich jest szczególnie istotne na lokalnym rynku pracy. Jego charakter determinuje intensywność i trwałość lokalnego i regionalnego procesu uczenia się i skuteczność oraz ciągłość pobudzania do innowacyjności. Lokalnym sieciom innowacyjnym najlepiej odpowiadają zrównoważone rynki pracy odznaczające się dużą spójnością i mobilnością kadr pomiędzy przedsiębiorstwami i instytucjami danej miejscowości i regionu. Mobilność ta przyczynia się do intensywniejszej wymiany informacji i w ten sposób pobudza do innowacyjności.

Lokalne władze publiczne wpływają na tak rozumiany miejscowy rynek pracy z jednej strony głównie przez odpowiednią politykę finansową w stosunku do przedsiębiorstw, a z drugiej na siłę roboczą - przez stosowne oddziaływanie na procesy kształcenia i szkolenia.

Oczywiście w omawianych tu sprawach istotną rolę odgrywają również różnego rodzaju uwarunkowania i bariery instytucjonalne istniejące na danym obszarze, a odziedziczone z przeszłości. Wreszcie należy tu wymienić oddziaływanie świata zewnętrznego, głównie w postaci popytu "reszty świata" na wyroby i usługi oferowane przez daną miejscowość lub region.

Przedstawione wyżej cechy lokalnych sieci innowacyjnych występują w postaci najbliższej ideałowi w strefach przemysłowych (industrial districts), jakie np. spotyka się w północnych Włoszech (tzw. "trzecia Italia"). Ich cechą charakterystyczną jest występowanie na danym obszarze dużej liczby samodzielnych małych i średnich przedsiębiorstw powiązanych ze sobą więzami kooperacji i podziału pracy. Dominuje na takim obszarze na ogół jedna branża, która wszakże funkcjonuje w otocze szeregu różnych przedsiębiorstw produkcyjnych i usługowych uzupełniających i towarzyszących⁵. Spotyka się wszakże również obszary, na których dominują w sieci powiązań innowacyjnych duże Przedsiębiorstwa. Wówczas wszakże inny jest charakter lokalnego rynku pracy proces społecznego uczenia się i sposoby pobudzania do innowacyjności⁶.

Obok strefowych form przestrzennych organizacji produkcji i usług występują bieguny hierarchiczne, zorganizowane wokół jednego głównego przedsiębiorstwa lub instytucji. Rozwój jednostki przestrzennej o takiej strukturze produkcji odbywa się według innej logiki, ogólnie mniej sprzyjającej innowacyjności rozumianej jako szeroki społeczny proces zakotwiczony przestrzennie.

IV UWARUNKOWANIA POWSTANIA LOKALNYCH SIECI INNOWACYJNYCH W POLSCE

Lokalne sieci innowacyjne to produkt rozwiniętej gospodarki rynkowej. Zatem podstawowym warunkiem zaistnienia takich przestrzennych form gospodarczych jest pełne wykształcenie się i umocnienie w Polsce gospodarki rynkowej. Oczywiście istnieje tu również sprzężenie zwrotne: lokalne sieci inno-

⁵ Por. *Industrial districts and local economic regeneration*, Frank Pyke i Werner Sengenberger (red.), International Institute for Labour Studies, Geneva 1992.

Por. Christian Longhi, Michel Quéré, *La technopole comme système industriel localisé: Eléments d'analyse enseignement? empiriques*, w: *Economies et Sociétés*, série "Progrès et Croissance", F, nr 32, 1991, str. 21 - 41

wacyjne umacniają gospodarkę rynkową i podnoszą ją na wyższy poziom. To sprzężenie zwrotne, podobnie zresztą jak ogólny rozwój gospodarki rynkowej, mogą wykazywać zróżnicowanie przestrzenne; szybciej rozwijać się w jednych regionach a wolniej w innych, co ma odbicie w realiach polskich doby obecnej.

Lokalne sieci innowacyjne funkcjonują jako element składowy gospodarki nastawionej na zaspakajanie potrzeb konsumentów i odbiorców. Tymczasem system gospodarczy, jaki do niedawna panował w Polsce i którego struktury na jakiś czas jeszcze będą ważyć na naszej sytuacji ekonomicznej, posiadał zupełnie inną logikę funkcjonowania. Z wielkimi trudnościami dokonuje się na naszych oczach proces transformacji tej struktury. Dla naszych rozważań szczególnie istotny jest proces powstawania nowych małych i średnich przedsiębiorstw prywatnych oraz proces rozpadania się na mniejsze samodzielne jednostki istniejących dużych państwowych przedsiębiorstw przemysłowych wraz z równoczesnym przekształcaniem ich form własnościowych. Dynamika obu tych procesów jest zróżnicowana w poszczególnych regionach kraju. Tam gdzie jest wyższa, tam też szanse na wykształcenie się lokalnych sieci innowacyjnych jest wyższe. Ta odmienność regionalna uwarunkowana jest różnymi przyczynami, ale wśród nich najistotniejszą rolę odgrywa specyficzna dla społeczeństwa danego regionu przedsiębiorczość.

Jest rzeczą zrozumiałą, że nie wystarczy istnienie lub powstanie na danym obszarze małych i średnich przedsiębiorstw by powstała lokalna sieć innowacyjna. Te przedsiębiorstwa muszą nawiązywać i zagęszczać horyzontalne kontakty między sobą. Tymczasem, jak wykazują wyniki badań ankietowych, istniejące małe i średnie państwowe przedsiębiorstwa do niedawna jeszcze wykazywały silną orientację wertykalną na przedsiębiorstwa tej samej branży w procesach innowacyjnych, będącą spuścizną dawnych zależności w ramach ogólnokrajowych zjednoczeń przemysłowych⁷.

Ważną przesłanką powstania lokalnych sieci innowacyjnych jest dłuższy horyzont czasowy przedsięwzięć podejmowanych przez małe i średnie przedsiębiorstwa. Spełnienie tego warunku w sytuacji, w jakiej znajduje się gospodarka polska, będzie bardzo trudne. Zakłada on ustabilizowanie się sytuacji gospodarczej i opanowanie zjawisk inflacyjnych, co powoduje, że głównym sposobem powiększania zysków przedsiębiorstw staje się systematyczne wdrażanie innowacji. Dopiero wówczas koszty kredytu inwestycyjnego niezbędnego przy podejmowaniu poważniejszych przedsięwzięć innowacyjnych mogą osiągnąć poziom możliwy do spłacenia przez małe i średnie przedsiębiorstwa, a horyzont decyzyjny takich przedsiębiorstw może zostać wydłużony.

Kluczową przyczyną sprawczą powstania i rozwoju lokalnych sieci innowacyjnych jest lokalny i regionalny rynek pracy o cechach już wyżej opisanych. Do takich rynków pracy jest w Polsce jeszcze daleko, chociaż w niektórych regionach przesłanki ich zaistnienia są bardziej widoczne niż w innych. Chodzi to w pierwszym rzędzie o dynamiczną równowagę pomiędzy podażą siły roboczej a generowaniem nowych miejsc pracy. Równowaga ta nie zakłada całkowitego likwidowania zjawiska bezrobocia, ale ograniczenie go do poziomu

⁷ Por. Bohdan Gruchman, *Technologieparks als Inanimente zur Einführung moderner Technologien im Kleinen und mittelständischen Unternehmen*, w: *FUE - Förderung Kleiner und mittlerer Unternehmen*, Roland Scharff (red.), Institut für Gesellschaft und Wissenschaft, Erlangen, 1992, s. 121 - 126.

społecznie możliwego do zaakceptowania. Równowaga ta to jednak coś znacznie bardziej kompleksowego. Istotnymi jej aspektami są: z jednej strony systematyczne dążenie zatrudnionych do podnoszenia kwalifikacji i odnawiania i uaktualniania swej wiedzy, a z drugiej — stałe dążenie przedsiębiorstw do poszukiwania pracowników zdolnych do generowania i wdrażania innowacji. To wszystko składa się na społeczny proces uczenia się, o którym wspominaliśmy wyżej. Ażeby proces ten był istotnie "społeczny" na danym lokalnym i regionalnym rynku pracy powinien istnieć przepływ siły roboczej pomiędzy przedsiębiorstwami w skali zapewniającej przepływ wiedzy i doświadczeń. Ten ostatni może się także dokonywać poprzez działanie szeregu instytucji przyczyniających się do dyfuzji wiedzy i innowacji (szkoły zawodowe i uczelnie, ośrodki postępu technicznego, zrzeszenia zawodowe itp.).

W rozwoju lokalnym sieci innowacji w ogólności, a w zbudowaniu dynamicznego i zrównoważonego lokalnego rynku pracy w szczególności zasadniczą rolę odgrywają lokalne i regionalne władze publiczne. Działają one w interesie mieszkańców danego obszaru i są odpowiedzialne za umiejętne wykorzystanie jego wszelkich zasobów i czynników dla ogólnego rozwoju regionu i kraju. Dla sprawnego działania w tym kierunku winny one być wyposażone w niezbędny zasób środków i instrumentów oddziaływania na życie gospodarcze na swoim terenie oraz dysponować pewnym minimum autonomii w podejmowaniu decyzji w tym zakresie. W Polsce istotnym krokiem w tym kierunku było powołanie do życia w 1991 roku samorządu terytorialnego. Natomiast krokiem wstecz stało się zlikwidowanie pewnej autonomii finansowej na szczeblu regionalnym (wojewódzkim). Obecnie konieczne jest dokończenie budowy samorządu terytorialnego w postaci stworzenia wyższego szczebla (ponadgminnego) oraz większe upodmiotowienie szczebla regionalnego w zakresie polityki regionalnej (m in. przez wprowadzenie możliwości tworzenia regionalnych budżetów inwestycyjnych). Wszystko to jest potrzebne, ażeby umacniały się horyzontalne więzi gospodarcze, lokalne zasoby były maksymalnie wykorzystywane dla rozwoju, a korzyści bliskiego położenia stanowiły silny magnes przyciągający mobilne zasoby kapitałowe i ludzkie. Wszystko to jest także potrzebne do tego, by lokalny rynek pracy stwarzał klimat sprzyjający społecznemu procesowi uczenia się oraz nieustannie generował bodźce podtrzymujące i rozwijające procesy innowacyjne w skali lokalnej i regionalnej.

Lokalne i regionalne władze publiczne mogą także odegrać istotną rolę w budowie na danym terenie szeroko rozumianej lokalnej infrastruktury organizacyjnej, bez której gospodarka rynkowa nie może się rozwijać, a istnienie horyzontalnych więzi staje się bardzo trudne. Chodzi tu przede wszystkim o wszelkie formy samorządu gospodarczego na danym obszarze. W Polsce obserwujemy zjawisko tworzenia się takich form we wielu regionach (np. w Poznaniu powstało w latach 1990-1991 aż 5 izb gospodarczych), jednakże formy te wymagają znacznego wzmocnienia i mocniejszych podstaw prawnych. Inną istotną dziedziną bardzo ważną z punktu widzenia tworzenia lokalnych więzi innowacyjnych jest istnienie lokalnych instytucji bankowych gromadzących z jednej strony lokalne zasoby finansowe, a z drugiej stawiających je do dyspozycji przedsiębiorstwom rozwijającym innowacje. Pomimo stosunkowo znacznego przyrostu liczby nowych banków prywatnych i otwierania oddziałów

istniejących banków w niektórych regionach, daleko nam w tej dziedzinie do stanu istniejącego w rozwiniętych krajach gospodarki rynkowej, Największą słabością tworzącego się systemu bankowego jest jego bardzo ograniczona możliwość kredytowania średnio i długookresowego dla potrzeb inwestycyjnych lub bezpośredniego udziału w rozwój przedsiębiorstw (w postaci tzw. "venture capital" i "seed money funds").

W końcu należy podnieść, że lokalne sieci innowacyjne nie działają w próżni, zamknięte same w sobie. Ich siła i znaczenie dla rozwoju danego obszaru leży w stopniu, w jakim są one powiązane z międzynarodowymi sieciami powiązań innowacyjnych, które obecnie w szybkim tempie przekształcają się w światowe sieci powiązań. Nasze powiązania gospodarcze z zagranicą były zawsze bardzo słabe, a w ostatnich latach uległy jeszcze większemu ograniczeniu. To ograniczenie jest jeszcze większe w interesującej nas dziedzinie powiązań innowacyjnych. Wymownym tego dowodem jest minimalna liczba patentów sprzedanych za granicę. Mamy więc w tej dziedzinie wiele do zrobienia. Od tego, jak silnie zwiążemy się z globalnymi sieciami innowacyjnymi działającymi na świecie zależy także możliwość rozwoju w Polsce lokalnych więzi innowacyjnych, które stanowią jądro nowego paradygmatu lokalnego i regionalnego rozwoju.

THE NEW PARADIGM OF REGIONAL DEVELOPMENT

S u m m a r y

A new paradigm of regional development is emerging in West-European countries. It is based on local innovative networks. Key conditions for the establishment of such networks are: the existence of numerous small-scale enterprises which operate in cooperation organized horizontally and an integrated local labour market, which generates a social learning process and lasting incentives to innovate.

The Polish economy is currently in a transformation process from a centralized command system to a market economy similar to that existing in Western industrialized countries. In the course of this transformation numerous new small and middle-size enterprises are being established. This process is differentiated regionally; *in* some regions it is already far advanced. More difficult is the establishment of balanced local labour markets. Unemployment runs high in many areas. High inflation, structural recession and many uncertainties are barriers to development of a local learning process and of an incentive mechanism for innovations. Yet, in some Polish regions efforts are being made to establish an organizational infrastructure which could help in establishing viable local innovative networks.